Национальная библиотека
Республики Тыва
им.А.С.Пушкина

ШЫН

Солун 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн.

№ 123 (15944) ◆ 1997 чылдың декабрь 16, вторник ◆ Ат салган шагы 23.00. Садар өртээ 1000 рубль.

1998 ЧЫЛДЫҢ БИРГИ ЧАРТЫЫНДА «ШЫННЫҢ» ЧАГЫДЫЛГАЗЫ ЧОРУП ТУР

«ШЫННЫ» ЧАГЫДЫП АЛЫРЫН УТПАНАР ОЛ — КАЯА-ДАА СИЛЕРНИН ЭДЕРИНЧИНЕР БОЛГАЙ.

ЧАРТЫК ЧЫЛДА ӨРТЭЭ — 80 МУҢ РУБЛЬ.

ҮШ АЙДА — 40 МУҢ РУБЛЬ.

ПЕНСИОНЕРЛЕРГЕ, ИНВАЛИДТЕРГЕ — 60 МУҢ РУБЛЬ.

ОРГАНИЗАЦИЯЛАРГА, АЛБАН ЧЕРЛЕРИНГЕ — 100 МУҢ РУБЛЬ.

Чагыдылганы харылзаа черлеринде, ооң чер-черде салбырларында хүлээп ап турар.

РЕСПУБЛИКА АМЫДЫРАЛЫ

ИНДИЯДАН КЕЛГЕН ААЛЧЫ

ТЫВА ОЛАРНЫ СОНУУРГАП, МАНАП ТУРАР

Тыва Республиканың Президентизи Ш. Д. Ооржак декабрь 12-де Чазак бажыңынга Индиядан келген башкы Пендэ Гьелцен-биле ужурашкан. Келген аалчы Президентиге Будда бурганның овур-хевирин, алмаз судурну белекке сунган. Оон аңгыда, ол Гоман Дацанның чоруткан чагаазын база хүлээдип берген.

Башкының келген кол сорулгазы — Индияда тыва оолдарның өренип, чурттап турар байдалының дугайында дыннадыры. Ол дугайында башкы мынчаар чугаалаан: — XIV Далай-лама башкы силерни эки билир болгаш Тыванның Президентизинге катап сонгуттурганыңарга байыр чедирип, өөрүшкүзүн илередирин меңээ дааскан чүве.

Тывадан барган Гоман Дацанда өренип турар беш оолдарның дөгерезинге Далай-лама башкы душкан. Оолдарның чурттап, өренип турар байдалы кончуг эки. Олар шуптузу тус-тузунда бир-бир башкылардыг. Оон аңгыда, философия эртемин өөредип турар бир башкы база бар — дээш, оолдарның башкылары-биле кады тырттырган чуруктарын Президентиге болгаш чыылганнарга көргүскеш, чугаазын уламчылаан: — Амгы үеде төвүт дылды эки өренип алганнар. Моон мурнунда чылдарда моол, бүрят, тыва оолдар Гоман Дацанга тускай эртем аттарын чедип алганнар. Ынчангаш бо оолдарны аразындан шак ынчалдыг кижилер үнер дээрзинге доозуптарга, Ш. Д. Ооржак Дацанның башкылары идеге сөс ап, чүве чугаалаан.

— Тывага чырыткылыг Далай-лама башкы келир чылдың чайынында келир дугайында чалалга-бижик чоруткан бис. Ону хүлээп алганы дээш өөрүп четтирип тур бис. Оон ыңай меңээ чорудупкан улуг белек дээш база өөрүп четтирип тур мен. Ол дээрге үүгле меңээ эвес, а бистің Тыва чонувуска, буддизм өренип турар кижилерге, буддизм философиязынга бердинген, ону камгалап, кадагалап, сайзырадып чоруур кижилерге улуг белек деп көрүп тур мен. Ынчаарга силерниң бодуңарга, ырак черден чедип келген башкывыска, силерниң кылган ажылыңар дээш Далай-ламага бистің чалалгавыс чедиргенңер дээш өөрүп четтиргенім илередип каарын чөпшээреп көрүңер. Оон аңгыда, бистің беш бичии аныяк оолдарывыс буддизм философиязының төвүнде өөрени берген, оларның башкылары-биле кады тырттырган чуруктарын эккеп бергеннер дээш өөрүп турар кижи-дир мен. Ада-ие, хадуңма, дөргүл-төрелдеринге телевидение дамчыштыр бо чурукту көргүзер бис. Оон ыңай бо башкыларынга мээң байырымны чедирип, өөрүп четтиргенимни илергейлеп көрүңер. Ынчангаш силер маңаа Далай-ламаның чырыткылыг овур-хевирин биске дамчыдып, бистің шажын-чүдүлгевистің сайзыраарынга дуза кадар дээш келгениңерни билип тур мен.

Бо кыска үенің дургузунда демократтыг байдалга хөй кижиниң орртузундан кончуг анылк Камбы-ламаны база соңгуп алдывыс. Ынчаарга Чазактың шажын-чүдүлге харылап турар ажылдакчыларының санын көвүдеттивис. Бистің чуртувуста шажын-чүдүлге сайзырадырының дугайында тускай хоойлу үнүп келген. Ону чон ортузунда тайылбырлап, өөредип эгеледивис. Ынчап кээрге кижиниң чүдүүр-чүдүвезинің хостуг чоруу, ооң үзел-бодалы сагыш-сеткил сайзырадыр талазы-биле бүгү талалар тургустунуп эгелээн. Ындыг төлээде, республиканың девискээринде турар бүгү шажынларга дуза кадар мен. Ооң иштинде ең кол чүве — тыва чонның шажыны болу бээр бурунгу буддизм философиязын өөредир талазы-биле хемчегларни ап турар бис. Силер бүгүдеге маңаа элээн түңнелдиг ажылдаарыңарны күзеп тур мен. Ынчаарга мээң хүндүлээрим Геше Тинлей башкы, Галсан башкы дээн ышкаш өөнүктеримге байыр чедирерин дилеп турар кижи-дир мен. Чырыткылыг Далай-лама башкыга бистің чонувустуң мурнундан байыр чедирбишаан, быжыг кадыкшылды, аас-кежикти, моон-даа соңгаар бүгү делегейге буддизм философиязын тайылбырлаарынга, ону нептередириге улуг чедишкиннерни күзеп каарын чөпшээреп көрүңер.

Бистің оолдарыскыла Тыва сайзырап турар деп дамчыдарын дилээр-дир мен. Бүгү тыва чон оларны кончуг сонуургап турар. Оон аңгыда, кончуг улуг буддизм философиязының чажыттарын өөренип алырын күзээр-дир бис. Төрээн черинге чедип келгеш, тыва чонның ортузунга кижизидилге ажылынга моон соңгаар Тыва күрүнеиң болгаш төрээн чонунуң сайзыралынга улуг үлүг-хуузун книрерин күзеп турар бис. База катап четтиргенім илергейлеп каарын чөпшээреп көрүңер!

Ындыг янзылыг чылыг күзээшкиннер-биле Президент чугаазын дооскан.

Урана БАЗЫР-ООЛ.

ШАҢНАЛДАРНЫ ТЫВЫСКАН

Чазак бажыңының хуралдаар залынга Тыва Республиканың Президентизи Ш. Д. Ооржактың 1997 чылдың октябрь 29-та үндүрген 119 дугаарлыг чарлыы езугаар өөредилге, культура, кадык камгалал, парлалга болгаш радио-телевидение шугумунга хөй чылдарда ажылдап келген ажылдакчыларга шаңналдарны тывыскан.

Кызыл хоорайның № 2 школазының директору Т. Г. Ондарга «Шылгарацгай күш-ажылы дээш» медальды, № 15 школа-лицейниң башкызы И. С. Набатовага «ТР-ниң өөредилгезинің алдарлыг ажылдакчызы» хүндүлүг атты, Таңды кожуунның төп библиотеказының директору М. Ф. Домаревага «ТР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы» атты, «Чедер» курорттуң кол эмчизи С. С. Ондарга «ТР-ниң кадык камгалалының алдарлыг ажылдакчызы» атты, Тываның күрүне университединиң доцентизи, биология эртемнериниң кандидады Л. К. Аракчаа, «Прогресс» өөредилге төвүнүң директору А. Д. Ооржак, «Тувинская правда» солунның кол редакторунуң оралакчызы О. И. Гаврилов база ТР-ниң телерадиокомпаниязының даргазының оралакчызы О. Ч. Шириндүү, электромонтажниктер бригадири В. И. Хорошков болгаш В. А. Петрухин, «Чаагайжыдылга комбинадының» директору Н. К. Германов олар «Тыва Республиканың алдарлыг ажылдакчызы» деп атка төлептиг болганнар.

Чазактың бедик шаңналдарын тыпсып турган Президент Ш. Д. Ооржак оларга байыр чедирип чүве чугаалааш, хүндүлүг аттың эелериниң амылырал-чуртталгазынга болгаш ажыл-ижинге аас-кежиктиг, чедишкиннерни күзээн.

Чечек ДОҢГАК.

Дүвүрээзин ЧОН ДОҢГАН...

Мөңгүн-Тайга кожуунда одаар үүл талазы-биле байдал канчаар-даа аажок дүшкүүрленгеи. Түс черде ыяш белеткелин чорудупку дег аргаарыгның чогундан, чурттакчы чон оттулар үүлдү республика иштиндеи кирер сөөртүп чаңчыккан. Кывар-чаар үүлдүн, акша-төгериктің чогундан үүгле чурттакчы чон туржук, а албан, организация черлери кышка одаар үүлдүн курлавырын белеткеп шыдаваан.

Ылаңгыя Мөген-Бүренде байдал аажок чидиг. Чурттакчы чон бичии отту үүгле эртен, дүште, кежээ чем кылып чиири-биле кыпсыл турар. Чырык чок, ажылагайда бензин, солярка шагда-ла төнген. Харылзаа, почта дугайында чугаалаан-даа херээ чок. Электри чырылының чогундан кудуктар ажылдавастаан, сугну чурттакчы чон суурдан ийи километр черде хемден узуп ап турар. Суг сөөртүр машиналар малчын коданнаржа үнмейн турар.

Бактың кырынга бак улажыр дээни дег, кызыгаар чоогунда малчыннарның малмаганын моолдар, казахтар кодан-коданы-биле оорлап турар. Мөген-Бүреннің чурттакчыларын оорлар чаңгыс-даа инек чок арттырган. Оон кадында боттуң оорлары база дыш бербестээн. Азырап алган малын оорларга халас кежик кылдыр бербези-биле мөген-бүренчилер мал-магаанын оннап, чээрбилеп, үженнеп соп эгелей бергеннер. Кожуунның иштинде шээр малдың баш саны база көвүдүр-ле кызырлып олурар. 20 хире кыштаглар ээн калган.

Кожуунның удуртулгазы «Агроүлетпүртүдүг» каттыжышкынның АТБ-зи-биле хөмүр сөөртүлгезинің дугайында керээни чаргаш, акшатөгериин төлеп-даа каан болза, ооң удуртукчузу В. Н. Турнев неделяда бир рейс чоргузаары-биле ойлежип турар. Кожуунга сөөлгү катап хөмүрнү ноябрь 26-да эккелген. 46 тонна хөмүр кымгадаа чедишпейн барган.

Мөңгүн-Тайга ынаар хар чагбаан, чер кара. Орук-суур үрелбээнде ынаар оттулар үүлдү дүн-хүн чок киир сөөртүрү негеттинип турар. Маңаа дузаны кадарын ТР-ниң Чазаандан кожуунуун бүгү чурттакчылары дилеп турар. А кожуунның биоги удуртукчузу байдал мындыг дүшкүүрлүг үеде шөлээже үне берген, сактыр-бодаар чүвези чок чоруп турары элдептиг.

Лидия ИРГИТ.

Кызылдың ээзи кым болурул?

СЕЗИНГЕН ЧЕРЛЕ ХЕРЭЭ ЧОК

ТР-ниң Дээди Хуралының депутаттарының болгаш тус чер чагыргаларының даргаларының соңгулдаларының хуусааларын өске хуусааже кожүргениниң дугайында айтырыг турбаан үүве болза, парламентиниң декабрь 11-де болуп эрткен сески сессиязының сески хуралы чалгаарачыы хөлчок эртер турган чадавас. Бети дизе журналистерге аан.

Кижиге ең үнелиг үш чүве бар. Ол болза: ТӨРӨӨН ЧУРТУ, ТӨРӨӨН ЧОНУ, ТӨРӨӨН ДЫЛЫ. Бо үш бүдүн-бүрүн, менди-чаагай чорза, кижи черле ажырбас, харын-даа омак-хөглүг, төдүгдогаа, чоргаар чоруур. Бир эвес оларын чидирер болза, кижиге кандыг боору билдингир. Ол бактың багын көөр болгаш, өлүмге чайгаарла кызаттырып кээр. Кандыг-даа чоннуң төөгүзүн ыыгжап, кадагалап, дылын, чаңчылдарын, езулалдарын, кааскалгазын, чүдүлгезин улам сайзыраңгайжыдып, чонун углап-баштап турар чер болза, төрээн черинің төвү-дүр. Кандыг-даа чоннуң чуртунуң төвү—оларның национал бүдүш-хевириниң, национал эрге-ажыының, национал чоргааралының одаа болур.

Төп Азияны эжелей чурттаан бурун тыва чон, бистерниң, төөгүвүс узун, культуравыс бедик. Шаг-шаандан бот-тускайлаң амыдыралдыг бис. Биске төрээн Тывавыс, тыва чонувус, тыва дылывыс ең-не эргим. Бо ең үнелиг үш үүлүвүс бүдүн-бүрүн, мөңге турзун дизивиссе, чурттувус төвү Кызыл хоорайны камнап, кадагалап, улам сайзырадыр ужурлуг бис.

Удавас Кызыл хоорай чагыргазының даргазын соңгуур бис. Үенің бергезиниң бергезинде Кызыл хоорай чагыргазын баштап келген З. Н. Саттың ажылы үреттүңнелдиг боп келгенін чон билир. Ие-херээжен кижиге бо ажыл дыка берге. Сөөлгү үеде Кызылда ажыл-амыдырал, ажыы-биле чугаалаарга, хөлчок нарынчыл келген. Президент болгаш Чазаавыска удур хөделип турар кара күштер база тыптып келген. Олар оон-моон демнежип турлар. Чонну, ылаңгыя ооң билиг чок кезээн хөлчок төөредип турарлар. Ам удавас үш дакпыр соңгулдалар болур болгай. Ол соңгулдаларны ажыглап, эрге-чагырганы холга алыр бодалдыг кыдыындан келген кижилерниң аттары, хөделиишкиннери билдингир. Оларга удур демниг болуулуңар. Төрээн Тывавыс, төрээн чонувус, төрээн дылывыс камгалаалыңар. Национал чоргааралывыс кошкатпаалыңар.

Сөөлгү үеде «Кызыл хоорайның ээзи кым болурул?» деп айтырыгга хамаарыштыр политиктиг изиг-изиг хөделиишкиннер чоруп турар-дыр. Дээди Хуралдың-даа, Кызылдың-даа даргазынга, бистің Президентивисче, Чазаавысче ол-бо деп, чөптүг эвес халдаашкын кылып турган, кылыш турар-даа кижилерни соңгувас ужурлуг бис. Президентиниң, Чазактың, чоннуң кылган боттуг ажыл-херээн хүндүлеп билбес, эрге-дужаал холга алыр дээш арын-нүүр чок чаңнаар, кызыы билиглиг «политиктер» болчук. Шак ындыг кижилерниң хайы-биле бичии Тывавыстың политиктиг амыдыралы нарынчып турар.

Арыг агаар-бойдустуг, ак-көк Тывада чурттап чоруур тывалар, бис, кажан-даа политика сүрүп чорбаан бис. Бойдузувус ышкаш арыг, чараш, шөлээн, хүндүлээчел бүдүш-шынарлыг бис. Солун, сеткүүлге, радио, телевизоргa Президентиже, Чазакче халдаашкын кылыр, хой хоммеге тарадыр, чон бажы төөредир кара «политиктер» тыптып турар апарганы дүвүренчиг. Кижилерге моральдыг когарал чедирип турар шак ындыг чулчурукчуларга удур хоойлу-дүрүм бар бе? Азы хоойлу-дүрүм чок чурттта чурттап турар бис бе? Кыдыындан чедип келгеш, бичии Тывавыска арыг эвес политика тарадып турар кижилер-биле чөпшээрешпес ужурлуг бис. Тываның чурттакчы чонун ылгап көөр, Тыва, Россия деп ылгап көөр «политиктер» бар болгай. Соңгулдалар мурнунуң политиктиг кампаниязын ажыглап, хоойлу-дүрүмну көдүрүп, ооң негелдезинге даянып, кара күштерге удур шын-биле соңгуг бээр үе келген.

Кызыл хоорайның чагырга даргазы кандыг кижи болурул? Бо айтырыг бүгү тыва чонга хамааржыр деп бодаар мен. «Кызыл хоорайның даргазын кызылчылар боттары соңгуп-ла алгай» — деп тоомча чок болбас. Ынчангаш Кызылда чурттап турар дөргүл-төреливисти, эш-өөрүвүстү чагып, сургап көрээлиңер. Доорадан келген кижиге хоорайывыс черле берип болбас. Кызыл хоорайның удуртулгазы кым болурун херекке албас, сонуургавас кижилер база туруп болур. Оларның ол бодалы шын эвес.

Кызыл хоорайның чагырга даргазынга тыва, орус дылга эки чугаалаар, дээди эртемниг, организатор талантылыг тыва эр кижи херек. Ол бодунуу-биле бодап билир, чогаадыкчы, чаартыкчы шынарлыг, кабинет аргазы-биле ажылдавас, кижилер-биле ажылдап билир, шүгүмчүлелди, бот-шүгүмчүлелди үнелээр, бодунуу-биле хоомай шиитпир, айтыышкын үндүрбес. Бюрократсыг мөзүшинар аңаа шуут таарышпас. Берге айтырыгларны шиитпирлээрде, кады ажылдап турар эш-өөрүнден, үстүкү черлерден сүмени алыр, коллегиялыг хевир-биле ажылдаар, шагның кандыг-даа үеинде хоорайның кайызынгада четкен турар, бүгү-ле ажыл-херектерин, амыдыралды суглуг караа-биле көрген, судалдыг холу-биле туткан турар эрес кижи херек. Бичии Кызылывыстың даргазы болурундан сезиннеңер. Ону даргалап чораан хоочуннарывыс-даа, Президент, Чазаавыс-даа бар, ажырбас. Олар дөмей-ле дузалажы бээр. Өске хоорайлар даргалары-биле дуржулга-даа солчуп болгай-ла.

Ынчангаш Кызылывыс чагырга даргазынга хоорайның бүгү албан черлерин, организацияларын, ажыл-агый, бүдүрүлге, өөредилге, эртем-культура черлерин бут кырынга турзуга командылап шыдаар, шыңгыы бир кижиден депшиидип көрээлиңер. Кыдыындан кандидатуралар дөмей-ле тыпты бээр. А бис бодувустуң төлептиг киживисти соңгуп алыр ужурлуг бис. Өске күштерге алыскан херээ черле чок.

Уван-оол МОНГУШ.
Таңды кожуун.

Сайгартынмаан төлевилел

ЫЯТКАНЫ-ЛА ОЛ БООР

ТР-ниң Дээди Хуралының депутаттарының болгаш тус чер чагыргаларының даргаларының соңгулдаларының хуусааларын өске хуусааже кожүргениниң дугайында айтырыг турбаан үүве болза, парламентиниң декабрь 11-де болуп эрткен сески сессиязының сески хуралы чалгаарачыы хөлчок эртер турган чадавас. Бети дизе журналистерге аан.

Ынчалза-даа номчукчуну оожургадып каалы — ТР-ниң ДХ-зиниң депутаттары 1996 чылдың ноябрь 14-те хүлээп алдынган № 672 «ТР-ниң Дээди Хуралының докладаалынга өскертилгелер киирериниң дугайында» база 1997 чылдың сентябрь 11-де хүлээп алган № 880 докладаалдарны, чамдык дадагалзаашкыннар турзажок, хүлээп алганнар. Шак ындыг янзы-биле ТР-ниң Төп соңгулда комиссиязының ажылдакчыларынга уйгу-чыдын бербейн турган соңгулдалар хуусаазының айтырыы шиитпирлеттине берген хиреліг болган. Москвадан, РФ-тың Дээди судундан тускай дыңнадыг келген—ТР-ниң Дээди судунун шиитпириниң соңгулдаларны февраль 8-те эрттирер дээн кезээн күш чок болдурар. Кым бо удаада хомудакчы болганыл? Ону даап бодаары көңгүс берге эвес. Ол дээрге республикада ады-сураа алгый берген Александр Кашин-не болгай. Депутаттарның хүлээп алганы доктаалында чогум чүүн дугайында чугаа чоруп турарын деп номчукчу айтырар чадавас. Ында соңгулдаларны февраль 8-те эрттирерин томуйлаан. «Ында кижи кайгаар чүү боор, ол чокта-ла соңгулдалар 1998 чылдың февраль 8-те эртер дээрзин билир турганна болгай бис» деп чамдыктар чугаалаар чадавастар. Кадып турар саннарның оруннарын чеже-даа солуштурза, ол бүгүден ооң түүү өскерли бербес-ле болгай. Улус-чон февраль 8-те болур соңгулдаларга белеткенип турган болгаш хевээр белеткенип арткан-даа.

А ындыг үүве болза, үүге хамык үүве дывылап, улустарның изигленчир чоруу эрнин ажыр хайнып, чидиг, а харын-даа каржы сестер оон-моон дыңналып турар апарды? Бо политиктиг дүймээшкиннерге буруулуг А. Кашин дээрзи депутаттарның адап үндүрүп келгени февраль 8-тің хуусаазынга таарзынмаанын ону чугаалажып турар хурал үеинде-даа, ооң соонда-даа илередээн. Бети дизе ол сессияга бодунуң удурланыкчыларын эки-бак соглевээн, хөрээн соктанып хөөревээн, бодун кайгамчыктыы-биле кижизиг аллыгган. Чүгле харын сөөлүнде-ле дөстүүп шыдавайн, көрүшпези кижилерниң адрезинге ийи-чаңгыс эпчок сестер эдиткен. Хуралга А. Кашинни деткип турар бөлүктен ооң өңнүү даашкын кылып турган, кылыш турар-даа кижилерни соңгувас ужурлуг бис. Президентиниң, Чазактың, чоннуң кылган боттуг ажыл-херээн хүндүлеп билбес, эрге-дужаал холга алыр дээш арын-нүүр чок чаңнаар, кызыы билиглиг «политиктер» болчук. Шак ындыг кижилерниң хайы-биле бичии Тывавыстың политиктиг амыдыралы нарынчып турар.

Арыг агаар-бойдустуг, ак-көк Тывада чурттап чоруур тывалар, бис, кажан-даа политика сүрүп чорбаан бис. Бойдузувус ышкаш арыг, чараш, шөлээн, хүндүлээчел бүдүш-шынарлыг бис. Солун, сеткүүлге, радио, телевизоргa Президентиже, Чазакче халдаашкын кылыр, хой хоммеге тарадыр, чон бажы төөредир кара «политиктер» тыптып турар апарганы дүвүренчиг. Кижилерге моральдыг когарал чедирип турар шак ындыг чулчурукчуларга удур хоойлу-дүрүм бар бе? Азы хоойлу-дүрүм чок чурттта чурттап турар бис бе? Кыдыындан чедип келгеш, бичии Тывавыска арыг эвес политика тарадып турар кижилер-биле чөпшээрешпес ужурлуг бис. Тываның чурттакчы чонун ылгап көөр, Тыва, Россия деп ылгап көөр «политиктер» бар болгай.

Соңгулдалар мурнунуң политиктиг кампаниязын ажыглап, хоойлу-дүрүмну көдүрүп, ооң негелдезинге даянып, кара күштерге удур шын-биле соңгуг бээр үе келген.

Кызыл хоорайның чагырга даргазы кандыг кижи болурул? Бо айтырыг бүгү тыва чонга хамааржыр деп бодаар мен. «Кызыл хоорайның даргазын кызылчылар боттары соңгуп-ла алгай» — деп тоомча чок болбас. Ынчангаш Кызылда чурттап турар дөргүл-төреливисти, эш-өөрүвүстү чагып, сургап көрээлиңер. Доорадан келген кижиге хоорайывыс черле берип болбас. Кызыл хоорайның удуртулгазы кым болурун херекке албас, сонуургавас кижилер база туруп болур. Оларның ол бодалы шын эвес.

Кызыл хоорайның чагырга даргазынга тыва, орус дылга эки чугаалаар, дээди эртемниг, организатор талантылыг тыва эр кижи херек. Ол бодунуу-биле бодап билир, чогаадыкчы, чаартыкчы шынарлыг, кабинет аргазы-биле ажылдавас, кижилер-биле ажылдап билир, шүгүмчүлелди, бот-шүгүмчүлелди үнелээр, бодунуу-биле хоомай шиитпир, айтыышкын үндүрбес. Бюрократсыг мөзүшинар аңаа шуут таарышпас. Берге айтырыгларны шиитпирлээрде, кады ажылдап турар эш-өөрүнден, үстүкү черлерден сүмени алыр, коллегиялыг хевир-биле ажылдаар, шагның кандыг-даа үеинде хоорайның кайызынгада четкен турар, бүгү-ле ажыл-херектерин, амыдыралды суглуг караа-биле көрген, судалдыг холу-биле туткан турар эрес кижи херек. Бичии Кызылывыстың даргазы болурундан сезиннеңер. Ону даргалап чораан хоочуннарывыс-даа, Президент, Чазаавыс-даа бар, ажырбас. Олар дөмей-ле дузалажы бээр. Өске хоорайлар даргалары-биле дуржулга-даа солчуп болгай-ла.

Ынчангаш Кызылывыс чагырга даргазынга хоорайның бүгү албан черлерин, организацияларын, ажыл-агый, бүдүрүлге, өөредилге, эртем-культура черлерин бут кырынга турзуга командылап шыдаар, шыңгыы бир кижиден депшиидип көрээлиңер. Кыдыындан кандидатуралар дөмей-ле тыпты бээр. А бис бодувустуң төлептиг киживисти соңгуп алыр ужурлуг бис. Өске күштерге алыскан херээ черле чок.

Уван-оол МОНГУШ.
Таңды кожуун.

Албан езузунуң медээлери

Ролюн күштелдирген

ТР-ниң Даштыкы экономиктиг харылзаалар яамызының кадагааты болгаш кады ажылдажылга будүрүлгелериниң ажыл-чорудулгазынга координастыг ролюн күштелдирер сорулга-биле ТР-ниң Чазаа аңаа даштыкы инвестициларның хемчээли 100 млн. рубльден ашпас будүрүлгелериниң күрүне бүрүтгелин чорударын чөпшээрээн.

Инвалидтерже

Инвалидтерниң чидиг айтырыгларынче кичээгейни хаара тудар база «Россия Федерациязында инвалидтерниң социал камгалалының дугайында» федералдыг хоойлунуң күүселдезин боттандырары-биле ТР-ниң Чазаа 1997 чылдың декабрь 3-тен 12-ге чедир республиканың инвалидтериниң декадазын эрттирерин доктааткан, яамыларның, ведомстволарның, будүрүлгелерниң болгаш организацияларның удуртукчуларынга инвалидтерниң хой-ниити организацияларынга практиктиг дузаны көргүзерин даандырган, а ол ышкаш тура албас, чартыктаан инвалидтерге орун-дожек эт-севи садып алырынга 25 млн. рубльди Күш-ажыл болгаш социал хөгжүлде яамызынга үндүрүп бээрин ТР-ниң Сан яамызынга база дааскан.

Концепцияны ажылдап кылыр

Тыва Республиканың национал политиказының Концепциязын ажылдап кылыр, ооң төлевилелинче саналоналдарны белеткээр сорулга-биле күүсекчи болгаш хоойлужудулга эрге-чагырга органнарының, яамыларының, ведомстволарының, өөредилге, культура болгаш уран чүүл адырының, эртем база чогаадыкчы организацияларының, политиктиг партияларының болгаш шимчээшкиннериниң, хой-ниити тургузуларының төлээлери бактаан кирип турар ажылчы болуктуг тургузарын республиканың Чазаа доктааткан.

Допчузу-биле

ҮНДҮРҮГ ИНСПЕКЦИЯЗЫНДА

● Кел чыдар акша солчулгазы-биле катай хыналда-касса машиналарын чаа өртектерге таарыштыр эде тургузарының кампаниязы бистің республикавыста база эгелээн. Чаа өртектерге таарыштыр эде кылдынмаан машиналарны даңзыга тургузарын үндүрүг инспекциялары чөпшээреевес. Машиналарга «эде тургустунуп» алыр хуусааны 1998 чылдың июль 1-ге чедир берип турар.

● Ноябрьның сөөлгү ажыл хүнүнде ТР-ниң Күрүнеиң үндүрүг инспекциязының коллегия хуралы болуп эрткен. Аңаа Тес-Хем кожуунуң үндүрүг инспекциязынга чоруткан хыналданың түңнелдерин үндүргениннен аңгыда, ТР-ниң үндүрүг полициязы-биле кады ажылдажылганы күштелдириниң дугайында чугааны база чоруткан.

● Кызыл хоорайның үндүрүг инспекциязының даргазының албан-дужаалын декабрьның 2-ден эгелеп, Саида Сарыг-ооловна Түлүш күүседип эгелээн. С. С. Түлүш 1965 чылдың март 17-де Барыын-Хемчик кожуунуң Аңгаты сумузунга төрүттүнген. Москваның Тимирязев аттыг көдээ ажыл-агый академиязын 1990 чылда дооскан. Тускай мергежилли — экономист. 1992 чылдан 1997 чылдың декабрь 2-те чедир Кызыл хоорайның муниципалитет өнчү-хорецгизин эргелеп башкарарының талазы-биле комитеттің даргазынга ажылдап турган.

● РФ-тің үндүрүг албаныың удуртукчузу А. П. Починокту албан-дужаалындан хостаар деп турарының дугайында шынга дүүшпес медээлерни «Русский телеграф» чижектиг электроннуг массалыг информация чепсектери болгаш чамдык солуннар тараткан. Ук дамчыыр чугааның үндезиң чогун А. П. Починок боду парлалга конференциязынга журналистерге дыңнадып, ынчалзажок Президент Б. Н. Ельцин ону удуртур ажылдан хостаарының дугайында шиитпир хүлээп алыр болза, аңаа удурланмазын медеглээн.

● Ноябрь айда федералдыг бюджеттің планын күүседиптериге идегел бар дээрзин А. П. Починок журналистерге дыңнаткан. Планда көрдүнген 13,7 трлн. рубльдің 11,9 триллиону бөгүн херек кырында бюджетте мөөңнеттинип чыгдынган.

● Күрүне бюджеттери-биле будүрүлге, организация черлериниң аразында санажылга айтырыы нарын болуп артпышаан. Федералдыг бюджетке өрелиглер аразында удур-дедир санажылгаларны чүгле 800 млрд. рубльге чорудар аргалыг болган. РФ-тың Сан яамызында акша-төгериктің чогу, тайылбырлыг материалдарны үеинде тарадып шыдаваны ол бүгүнүң чылдагааны болуп турар.

● Хуу кижилерниң орулгаларының дугайында декларацияның чаа майыы ажылдаттынып кылдынган. Ону 1998 чылдың январь 1-ден эгелеп күштүг деп санаар. Үндүрүг инспекторлары чаа хевириниң декларациязын компьютер дузазы-биле хынаптар аргалыг апаар.

Даяна КУУЛАР.

ТР-ниң Күрүнеиң үндүрүг инспекциязының хой-ниити болгаш массалыг информация чепсектери-биле харылзаа тудар килдизиниң кол референтизи.

Соңгулдалар мурнунда политиктиг шуугаашкыннар

ДУЗАЛААР ДЕП ААЗААШ, ДУЖАМЫК ХАЛДАДЫР ДЕП БЕ?

Соңгулда мурнунуң «чымыжы» эгелээн, чоннуң «өңнуктери» деп боттарын адаттының алган кижилер политиктиг ажылче база катап үнүп келген, оларның кыйгырыы бо-дур: «Тодуг-догаа болгаш аас-кежиктиг чурттаарынга биске дайзыннар шаптыктап турар-дыр».

Аңаа кижи онзагай элдепсинер чүү бар бөорул аан. Хаанныг-даа, совет азы демократтыг Россияга куткукчулер, анархистер, «бомбалакчылар», үймээнчилер, тодаргайларга, бүгү чүзүннүң үрегдекчилери четчири-биле тургулаан-на болдур ийин. Оларның хайы-биле XX үүс чылдың бүгү дургузунда россияннар ынчалдыр-ла амыдыралдың эки деңнели деп чүве черле көрбээннер.

Ынчалзажок айтырыг чоптүү-биле болгаш чоорту шинтпирлеттине бээр дээрзинге чоннуң бүзүрели амдаа улуг. Аңаа чижек сүрүп, талыйты ыраажы-даа чоор боор. Ылаңгыя акша-шалың дээш ол-ла шыжыгыышкынны көрээлиңерден. Политиктиг бачымнаашкынны болгаш харамдыгыышкынны өскүдеринге чылдак кылдыр ап турар тепкижи ол ышкажыл! Ындыг янзылыг шыжыгыышкындан ойталаары берге-даа болза, бо чылдың чайының төнчүзүнче хая көрүнү, республикага ажыл соксадыышкынының чалгыының канчаар өскүн келгенин сактып көрээлиңерден, хөмүр-даш ажылчыннарын, чылыг берикчилерин, транспортчуларны, башкыларны, эмчилерни, школа назыны четпес уруглар албан черлериниң ажылдакчыларын ол хаара тудупкан туржук. Бо талазы-биле тодаргай чаңгыс чижектен көрээли.

Ынчан социал хөлзээшкин үрде манаан акша-төгериктиң республиканың келгениниң бүдүүзүнде болган дээрзин сактып келиңерден, ам ноябрь айның төнчүзү — база-ла ындыг-дыр. Аңаа-да таварлажыышкын эвес ыйнаан. Чок, ындыг эвес. Политика талазы-биле бисте кончуг кажар кижилер тыптып келген болдур ийин, олар республика каже чеже акша-хөренги шилчиткенин боттарының кижилерин дамчыштыр бурунгаар билип алгаш, ол-ла дораан күш-ажылчы коллективтерде талалакчыларын дамчыштыр байдалды иштинден «көзеп», ажыл соксадыышкынынче кижилерни күткүпле эгелээр.

Бо кижиге болза, ажык-дүжүк чок чүве-ле-дир. Чүү дээш, чогум чүнү чедип алыр дээш олар ону кылып турарыл? Акша дөмей-ле келир азы кел чыдар чүве ышкажыл. Оларның-биле ынчаар кылыр ужурлуг-даа чүве-дир. Чүвениң алыс ужуру ында «чаштынын чыдар», политиктиг ажылдың дозу ында. Чазакка удур чорудулгалар, а ооң соонда боттарының хоозун тиилелгезиниң дугайын массалыг информация чепсекторин дамчыштыр чонга чарлап дыңнадыр чорук оппозицияга политиктиг ажылды күштелдирер болгаш чаа-чаа талалакчыларын боттарының хүрээлеңинче хаара тудар, эргечагырга дээш демиселге кошкай берген туружун быжыглаар арганы бээр.

Республиканың акшаландырыышкынының дугайында далаш-дүрген медээ хөй-хөй кижилерге четпейн турар деп үвеге кончуг кордал салып турар. Акша чедип келген азы дораан келир деп үвени билбейн, олар митингилерже үнүп келирлер-дир. Оларның килеңниг чугаалары, Чазакка хамаарыштыр чидиг шүүмүүлели — ол бүгү кажар политиктерниң «аксынче» кире бээр «чемиштер-дир». Бөдүүнү-биле чугаалаарга, кым ылаптыг болгаш чогуур үезинде медээ-биле хандыртынар болдур, байдалды ол кончуг эки билир боор.

Бүгү-ле чүве чүгле ол-ла эвес. Бир эвес таптыг көөр чүве болза, ындыг политиктерниң эрге-ажыктары күш-ажыл кижилериниң эрге-ажыктарынга шуут удурланышкаан кижи эскерип каап болур. Олар сөс қырынга республиканың ажыл-хөрөктери дээш сагыш човап, харын-даа ол дугайын сеткилиниң ханызындан чугаалап турарлар. А херек қырынга алыр болза, оларның бодалы мындыг: бистер дигиивис-биле багай чурттаар болзувусса-ла, эрге-чагырганың бажынга оларның олурары берге. Ынчангаш чамдыкта олар боттарының эрге-ажыктарын харааш, «хора чедирбе» деп бодалдан ойталап турарлар.

Чижээлээрге, янзы-бүрү албан-дужаалдарга эң-не туралыг кордакчыларның бирээзи дээрги Кашин бүдүн чартык ай мурнунда харында хөлчок хаарааданчыг хевирлиг чагааны чогаадып бижээш, Россияның дээди бүгү-ле чадаларынче — Президентиже, Чазак Даргазынче, Күрдума Даргазынче, Чиңгине прокурорже, Конституция судунуң Даргазынче, Дээди суд Даргазынче, Төп соңгулда Даргазынче чоруткан деп үвеге чоокта чаа билдинген.

Ында, ылаңгыя, чугаалап турары болза: «Ажыл кылбайн, хоойлу-дүрүм сагывас чорукту болгаш сандараашкынны кылып алгаш, ТР-ниң удуртулгазы акша-мөңгүннү чүгле төптен дилеттинерингө-ле өйлежип турар-дыр. Ам дорт агар сан ажыттынарынга хөлчок өөрүвүшаан, төптүң чаагай авыралынга болгаш бодуңун бүрүн эргелериниң дүжеринге чедир ам-даа 4 чыл олурар үезинге база катап бүзүрел турардыр». Бо бичин үзүндү-биле кижи танышканының соонда, мындыг айтырыг ала-чайгаар-ла тургустунуп келирдир: ындыг арга-биле дээрги чүнү чедип алыксап турарыл? Хоойлу езугаар соңгуттурган Президентини Москваның холу-биле эргечагыргадан дүжүрерин бе? Шаанда эрткен үе эвес-тир. Ажыл төлевириниң талазыбиле өре-ширени төлээрин дүргедедирин бе? Чагааның утказын езугаар алырга, ындыг үүве билдинмейн турар. Ынчалзажок өске утка илези-биле билдинип турар: «төптүң» болгаш республиканың удуртулгазының аразынга шаптык кадып, силерниң биле бистиң байдалывысты автор улам-на нарыыдадып турар.

Мынчап кээрге, ооң кылып турар үвези билдингир ышкажыл, даң адып келирге, эки амыдырал дээш кижилерни ажыл соксадырынче кыйгырар, а кежээ дүжүп келирге, чаа 1998 чылда республиканы чогумчалыыбиле акшаландырып алырынга бүгү-ле бар ынанышты чок кылыр дээш күрүнениң дээди удуртукчуларынга чагаа бижээш олурупталр. Күрдумага бюджетти барып-барып чугаалажыр деп турда, бүгү үүве баш мунгаш турда, кара өжегерээн ол бүгүнү ынчалдыр кылып турар. Февраль 8-те болур соңгулдаларның түңнелдеринче шыгаап алган турары ол.

Херектиң ужуру чүдел дизе, чуртта экономика элээн бурунгаарлап эгелээн. Хөй-хөй девискээрлерде, ооң иштинде кожавыс болур Хакасияда, а ол ышкаш ниитизиби-биле Россияда бүдүрүлгениң кудулаар чоруу доктаап турупкан, ам өрү хөгжүүрүнүң қырында келген. Чамдык адырлар орулгалыг ажылдап турар апарган. Тывада база орулгалыг бүдүүлгелер бар, оожум-даа болза, боттарывыстың орулгаларывыс өзүп турар. Экономиканың ындыг янзылыг чогумчалыг экижиишкининиң баштайгы демдектери кижилерни өөртүп, бүзүрелдиг болур чорукту оларга берип, а чамдык кижилерни хөлчок хараададып турар. Үрегдекчи болгаш сандарадыкчы политиктер оларның үези, кылып турар ажылы баш мунгаш деп чүвени билип турар. «Ажыл соксадыышкыны» деп сөс оларның аксындан ам ынчан чоруй үнместей бээр.

Н. МИХАЛИШИН.

ДОКПАК-БАЙЛАҢ ХОЛДАП...

Бодавыже, «Тува-ТВ информ» чаргы-чаалылыг үндүрүлгениң арыннарындан литературлуг дыл негелдериндан оранчок ыракта, үш» удурум, үен-даян сөстер номчукчуларже саарлып куттуна бээри ыда ышкаш. Бетн дизе, ындыг илерээшкиннинң көстүп кел чыдары тода. Боттарыңар безни болгаап көрүңер. Ук солуннуң ажыглап турары «улустуунга» чыгаан чамдык чижек-майыктары бо-дур — «кым-бир кижиниң арнын орта үстүрер мен», «эмин эрттир мүгулайларга катаптап тур мен», «дүрзү багайда көрүнчүкке чаробыттынган ажыы чок», «саныт амеба эвес бол, үлежип болур», «солуу-сакпайларның угаан-медерели бедик», «ыт дег сыыңайны-ла берди», «цемент тепкен» — дээш оон-даа өске.

Чүү деп чүү дээр боор, солуннуң дылы-даа, стилистиказы-даа онзагай-ла-дыр, харын-даа тускайлаң деп болур. Херек эрттирип чораан улустуң чугаа-домза ындыг боор чүве ийин. Арагачылар-ла болганчок бир шил «хымыраан» былаашкаш, бот-боттарының арыннарынче үстүржү бээр. А бо дээрге кевин-хөрекчок куурумчулар уязы эвес, кара угаан-биле бодап көөрге, интеллигент кижилериң белеткеи, үндүрүп турары солуну болгу дег.

«Тува-ТВ информ» солуннуң «арын үстүрер» темазындан оозалап, Чазакка удур парлалганың шаштырыглыг сөс-домаанга янзы-бүрү чөгениң үнелелин бээр дээн оралдажыышкыннардан тыртылып аалыңар. Хамык үүүлдерже чарт болгаш боттуубиле көөр апаар бис. Соң орнунга кым-на кижи кандыг сорулга-биле соңгулдалар бүдүүзүнде, шугулданыглыг, сойгалаашкынныг кампанияны эгелээнил дел айтырыгга доктаап көрээлиңер. Кым деп кижиге шак ындыг чараш эвес шуугаазын, дааш-шимээн херек апаргаары ол? Чүнүн-даа мурнунда ындыг үүүл политиктиг дүймээшкиниң хиригип, доозунналган суундан бодунуд алдын балыын холдан алыр дээн кижилерге херек. Хоорай чагырыкчызының албан-дужаалын, а херек шуут харыксырай берзе, оода чадаарда Дээди Хуралдың депутадының мандадын алыксааннар-даа болгай-ла.

Эрге-чагырганың карак-кулак чок шургаан, үе-дүптен бээр чоннуң ынакшылын чедип алыр дээш чадажын каан кижилериң шак ындыг сөмээшкиннери, үүткүлү согур-даа, дүлей-даа кижиге бир аай билдингир. Шынал, «Тува-ТВ информнуң» үнделекчилериниң бирээзи, сөөтү үеде ук солунга доктаамал үнүп турар үүүлдериниң автору. Кызылдың ат-чарлыг сайгарлыкчызы С. С. Конвиз соңгулдаларга киржир, деннеттирер деп турар күзелин хөйден чажырбайн турар. Соругдаанын чедип алыры-биле бодунуң аргахоргазын ажыглап эгелээни ол. Чижээлээрге, ол амгы Чазакты бүгү талазындан алгы-кышкылыг шүүмүүлеп, ындыг арга-биле улустуң кичээнгейин ооң бодунуң проблемаларындан астыктырып каантар бодалдыг (ачинск бензини-биле таварылганы-даа сактып болгайла). Улус-чон ооң оптүг үүлгедитлерин уттупсун, хамык кичээнгейни Президентиниң, ТР-ниң Чазааның шүүмүүлелинче угландырзын деп бо-ла ыйнаан. Чүү деп чүү дээр, кажар-ла арга. Ынчалза-даа ол бодунуң ындыг «сойгалаашкыннары»-биле улуска Американы-даа ажыдып бербээн, а амыдыралда шын бар, боттуг үүүлдү шынзыдып-ла чыткан ажыы чүү боор. Чүвени угаан билиптер кижилер Тываның ниити национал продуктузунуң хемчээли кудулаан деп үүлдү ол чокта-ла билирлер.

Ындыг-даа бол, ачинск бензинин Сергей Семенович канчапкан ирги?

С. С. Конвизтиң шүүмүүлелдеринде шын үүлдер бар болбайн аан, ындыг-даа бот, оларның эмин эрттир мүңгаранчыы, каранғызы-ла кончуг, бодааргa-ла, үүү-даа чүвениң кедизи чок, ынанышкы деп идегел чок ышкаш сагындырар. Тодаргай саналонал бербээн, кайнаар-даа көөрге, хөө дег дүмбей караңгы, четпестер-ле, четпестер. Президент Ш. Д. Ооржак-даа ооң сеткилинге таарышпас, Чазакта дөгере чүве билбес кижилер ажылдап олурар, а өске аргкан чоннуң дугаанында чугаалаан-даа хөрээ чок —шуптузу багай кижилер. Тывага та кандыг кончуг багай чурттаан ырмаазы сыныган кижи чүве ийик!

Чурттуң чурттакчы чоңунуң 90 хуузу элеп-самдарган, шалың акшазын 3—5 ай болгаш алза алыр, кижилер даржыланып, шугулдаан үеде четпестерни дугаанында алгырып, кышкырары дег белен чүве кайда бөөр. Кончуг-ла «дүжүткүр хөрзүннү» тыва берген кижи-дир ийин але. Ооң кадында солуннуң удуртукчузу С. Г. Горев дээрзи база талалакчызы болур, ынчан кээрге парлалга индирилген бөостаа дунгуже чүү деп-даа чулчурун турбас чүве бе моң! Ындыг-даа болза, ачинск бензинин болган «Москвич» техханды-рылга станциязын дээрги сайгарлыкчы канчапкан кижил аан, бо? Сөөлүндээзинден РФ-тиң Саң яамызының Тыва Республикада контроль-ревизия эргелелинге С. С. Конвизтиң, чымчадыр чугаалаарга, таварымча чок ажыл-хөрээниң дугайында бөлүк ажылдакчыларның хомудалдыг чагаазы келген болгай. А «Stertling Publications LTD» деп англи фирма-биле чүү болганыл? С. Конвизтиң парлалгага берген ужу-бажы билдинмес тайылбырындан алырга, англи чагааның авторлары аңаа адаарганн бляк кижилер болуп турар. Бляктар-даа болурлар-ла ыйнаан, ынчалзадаа шаг-шаандан бээр орус садыгжыга чардынган көрээ, дугуржулга кандыг-даа алдын-мөңгүнден артык чораан, ол дугайын россійжи сайгарлыкчының чарлаттынмаан хоойлузу база чугаалап турбаан чүве бе моң? Чежемейниң-даа кара моортай сөглээн сөзүнге ээ кижилериң аразындан эрте халый берген бол, өрелерин төлээри оларга хоойлу-биле дөмей.

Улуг политика-биле холбажырын шинтпирлээн, а ол хирезинде ооң бодун сойгалаан үүүлдерге долу болгаш дорт харыы бээринден, быдап, хамык үүүлдү оюнчук кылдыр көөрге элдептиг-дир. Парлалгага үнген үүүлдериниң кол утказын номчааш, С. Конвизтиң дугайында бодавасты бодай бээр, арынк

ЧАГААДАН ОДУРУГ

Соон салгаар ажы-төлдүг болуп, чуртталганың узун оруун улап бар чыдары — өг-бүленің ачызы-дыр

ӨГ-БҮЛЕ — КИЖИНИҢ ӨСКЕН УЯЗЫ

Сеткил кыйгызы

ЭРГЕЛИГ ЭЖИ — ЭР КИЖИНИҢ ОЛЧА-ОМАА

Өг-бүле ээлериниң аажы-чаңы хамаанчок, олурар, дыштаныр чери безин аңгы-аңгы болур. Оолдарының эпти-ле ойнаар чери улуг орун баарында хевис кыры. Харын ам, кымдаа көрбейн турда, орун кырынга хербектешкеш, хүрешкеш, изигленгининден оон чууталып бада бээрге, солунун, хөглүүн! Ачазының талазында «видик», телевизор. Медээлер дамчыда бээрге, ону көөр, ынчан шимээргежир, сывыртажыр болза талаар. Авазы чем кылып турар. Улуг уруунун өрээлининң эжиин хаап каан. Хөй-ле плакаттар, календарьлар, номнар. Магнитофон кассеталарын чыскаай салып каан, дээп болбас. Бичии уруунун олурар черинде куклага хеп даараар өңгүр пөстер, хендирлер. Хүнден хүнче, чылдан чылче өг-бүле номунун арыннары ынчаар ажыттынып эртер.

Бөгүнгү «Өг-бүле булуңунун» аалчызы — шүлүкчү Александр Даржай. Хүндүлүг чогаалчы-биле чугаалажып олура, кады чуртаан ийи кижиниң аразында харылзаазынче, «иштики делегейинче» чугааны угландырып, каш айтырыгларны салдым...

— Кижи чурттуг, куш — куялыг деп мерген домакка кижи эштиг болур үве болгай дап немеп каалыңар, Александр Александрович. Ынчангаш бодуңарның өг-бүлеңериң кежигүннери-биле таныштырып көрүңерем.

— Сарыг өртемчейде барла үүлдер эштиг-коштуг болур. Бойдус ынчаар чаяан каанда, кижи амытан бо өртемчейге исти арттырып, оон адын эдилээр, соон салгаар ажы-төлдүг болуп, чуртталганың узун оруун улап бар чыдары — өг-бүленің ачызы-дыр. Өөм ишти Мария Донгаковна-биле үжен чыл кады чурттап, оол, кысты-даа өстүрдүвүс. Уруувус Азиата дээди эртемниг библиотекарь, Аяс социал камгалал шугумунда чээрби беш чыл ажылдап чоруур авазын дөзээн, ол талазы-биле юрист мергежилди чедип алган. Уругларывыстың оолдары кайызыдаа чеди харлыг, бирги класста өөренип турарлар.

— Өг-бүлеңериң херээжен ээзинге кайгамчыктыг чараш шүлүктер тураскааткан болгай силер...

— Амыдыралды кады-кожа эртер ийи кижиниң чаагай чолу, экти бүдүн, хырны тодуг ажы-төлдүң кежикмаңнайы херээжен кижиниң топтуг бүдүштүүнден, чон аразында бодун канчаар алдынып чоруурундан, бажың ажылынга хамаарылгазындан кол хамааржыр. Шак ындыг идегелдиг, чылыг сөстүг кыс чонувуска чоргаарланмас арга чок. Бистің эрткен оруувусту каалама, кылаң-тас болган дээр болза, шын эвес. Аяк-сава-даа кыңгырткайны бээр-ле. Кол-ла үве — чоруулдээлерни хөрлээлетпейн, бот-боттарының байдалын билчип, изии-биле чык кылдыр үве чугаалавайн, удаажырап бар чорда, «мынчалдың, көрем» деп эп-чөп-биле чугаа кылыр чаңчылдыг бис. Ажы-төлүвүс-даа шимээн чок, өөжүм байдалга өскен болгаш бисти дөзээн.

— «Эр бооп төрээн чаагай адым сактып кээр мен» дээн шүлүк одуруунда сиңген уткалыг эр көрүжүңерде өскерилге бар бе?

— Амыдыралдың тургускан шаптараазыннарын эрес соруктуг, шыдамыы-биле эртип, эки үве кылыр болза, эр адын ышкынмаан болур. Кижи чазыг кылыптарга, эр угаанын канчап барган сээн деп чемелээр үве болгай. Эр угаанның бединден көрүп, шүгдүүп чорза артык эвес. Ийи кижиниң амыдыралы өгүүн эр ээзиниң эр угааны, шыдамыы, херээжен кижиниң ээлдек, чымчаа көзээде кады-кожа чоруур болза, үүле-херек бүдер, экижиир. Сөөлгү каш чылдарда ада кижиниң хүндүзү сулаан бар чыдыр. Ол херээжен кижиниң эктинче харыысалганы чүдүрүпкеш, кыйышындан хайгааракчы апаарының хөөнү бар. Ол уруг адазының сөзүн дыңнаар, оон үлегер алыр, өөренир болгай. Уруглар кижизидилгезинге адаптаа киржир ужурлуг, оларның херээ, хүлээлгезидир.

— Өг-бүлеге уруглар кижизидилгезиниң дугайында чугаалап тура, чуртта бар экономиктиг бергедээшкиннер бистің нинтилелдің социал байдалынга дээп, кижилер бай-шыырак болгаш амыдыралының деңнели куду өг-бүлелерге аңгыланып турар болгай. Силерниң бодалыңар...

— Шаг-үе чеже-даа берге болза, чоннуң хөй кезин эки амыдыралдың үнези—күшажыл деп билип турар. Үңгүр дег каът бажыңнарның бир ужунда куда бооп турда, өскезинден кижи хөөржүдүп бар чоруур таварылгалар турар. Хоорай кижизи тыва чоннуң эки чаңчылы — ужурашкан кижи-биле менди солчуру, танывазы кижилерниң өөрүшкүзүн, хары кижиниң ажыг-шүжүүн үлежир, кадык-шинээн айтырар, ээ көрүнүү чоорту чидип турары харааданчыг. Көдээде амыдырал чеже-даа берге дижип турзувусса, олар ада-өгбезиниң чуртун ээлеп, малын малдап, ажы-төлүн өстүрүп чорууру кижилерниң тура-соруу өшпээнин тодаргай көргүзүп, эки үеге идегелди магадылап турар. Ооңбиле кады амыдыралында чединмес өг-бүлелерниң саны көвүдээн. Күрүне деңнелинге национал өг-бүле программазын ажылдан кылыр үе келген. Бодум хуумда ындыг ылгалдың бичии уругларын чараш, каас-коя кеттингенне болгаш арай бөдүүн хептерлиг болүкке чарыш турарын эскерип турар мен. База бир сагыжым өйүп чоруур үве — кижилерниң акша-төгерикке, мал-маганга, оон үндезини болур күш-ажылды хүндүлевес, үнелевези болур. Ындыг чорук ада-өгбелеривистің он-он чылдарда өстүрүп келген малмаганын кырарынга чедирип турары чажыт эвес болгай. Канчаар-даа хөгжүй бергеш, деппиш чораан, эртем-билиг-лиг апараан, кидис өгдеп үнген ук-төөгүзүн утпас, ону хүндүлээри, сагыыры күзенчиг.

— Тывалар эвээш санныг чон болгай бис. Чамдык өске бичо буурай чоннарга бодаарга, (чижээ, хакас) езучаңчылдарывысты, дыл-домаавысты, культуравысты багай эвес эдилеп, сагып чоруур бис. Бо талазы-биле чүнү чугаалап болур силер?

— Тыва чурту, чону дээш бот-чоргааралда багай үве чок. Ынчалза-даа кижиден чон кончуг дээрзин утпас херек. Өске чоннарның культуразын, чедишкиннерин эскерип, эки талаларын шиңгээдип алырында ыядынчыг үве чок. Чаңгыс талалай көрүп, чүгле тыва мөгелер, боксерлар, хөөмейжилер кончуг деп хөөредип, тергиидекчи нация кылдыр өрү көрдүүп болбас. Оон эрткеш, аймак, суму, кожуун аайы-биле ылгажып, өрү, куду көрдүнген чоруурунга көскүлөп апарган. Бодун хүндүлевес кижи өскени канчап хүндүлээрил?

— Сөөлгү айтырыг, Александр Александрович. Тыва херээженге борбак эвтүкеп бээрге, чедер. Ол белек-селекке улуг-ла тура чок дээр хөөннүг эр кижилерге кандыг харыы бээр силер?

— Хоорайда-даа, көдээдааа чонунга хүндүткелдиг, ажы-төлүнге, өг-бүлезинге четтигип чоруур, эскет чок иелер, адалар өңдерик. Оларның аңмаарында белеткеп алган эвтүкчи козурт, үүже долу, арбын болурун күзедим. Кыс чонувустың чамдыызы күрүне тургузуунга идепкейлиг киржип, кайгамчык санал-онаалын орустаптывалап бээр-дир. Оларга экини күзеп, ажы-төлүнер, алган эжиңер амыр-чаагай, тодуг-догаа, өөрүшкү-маңнайлыг турзунам деп йөрээйн. Амы-хууда, бодунуң кадайы эр кижиге үүге эки белек болбас деп, эргелиг эжим олча-омаам деп бодап чоруур мен. Өске талазындан, эвтүкчи-ле, эвтүкчи-ле, эвтүкчи-ле

«ШЫН» — ТЕЛЕКӨРҮКЧҮЛЕРГЕ

Телевидение

Вторник

ДЕКАБРЬ 16
БИРГИ ПРОГРАММА
РНТ. БИРГИ канал

6.00 ЭРТЕНГИНИҢ МЕНДИЗИ.
9.00 МЕДӘӘЛЕР.
9.15 «Салгал дамчаан бачыт», сериал.
10.45 Каткы-хөг панорамазы.
11.20 Хуу библиотека.
11.30 Аялганы тып көрем.
12.00 МЕДӘӘЛЕР.
12.10—13.00 «Кады».
15.00 МЕДӘӘЛЕР.
15.20 «Курт-кымыскаяктар», сериал.
15.55 Аас-кежиктиг таварылга.
16.40 «Космоста полиция», фантастиктиг сериал.
17.05 Он алды харга чедир...
17.30 «Делегей дайыннарының чажыт архивтери», сериал.
18.00 МЕДӘӘЛЕР.
18.10 «Салгал дамчаан бачыт», сериал.
19.10 УЖУРАЖЫЛГА ШАГЫ.
19.35 Аялганы тып көрем.
20.00 ТЕМА.
20.45 Тамчыктыг удунар, чаштар.
21.00 YE.
21.40 «Эгидилге чок», уран-чечен фильм.
23.40 «Херээженнер дугайында төөгүлер».
00.40 Парлалга клуву.
01.05—01.30 МЕДӘӘЛЕР.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
«РОССИЯ» канал

7.00 Мультфильмнер.
7.15 Акша кылыр чер.
7.30 МЕДӘӘЛЕР.
8.00 Дежурный кезек.
8.35 Православ шажын календары.
8.15 Мультфильм.
8.45 Кызыгаар чок буг бөмбүү.
9.20 Национал эрге-ажык.
9.50 Мультфильмнер.
10.05 «Санта-Барбара», т/с.
11.00 МЕДӘӘЛЕР.
11.30 Мультфильм.
13.25 Судал.
13.55 Шимчевес хөрөңги садыы.
14.00 МЕДӘӘЛЕР.
14.30 «Мещерскийлер», уран-чечен фильм.
16.00 «Арт», м/ф.
16.30 «Бир болуушкуннуң төөгүзү».
17.00 МЕДӘӘЛЕР.
17.35 «Чародей», ургуларга телесериал.

«ТЫВА» канал

18.05 Мультфильм.
18.15 «Амыыралга торулбас дизе...» М. Б. Алаш-оолдарның ажыл-агыйы.
18.45 МЕДӘӘЛЕР.
18.55 Диалог.
19.20 Экономиктиг айтырыглар.
19.40 МЕДӘӘЛЕР.
19.50 Коллаж.

«РОССИЯ» канал

20.00 МЕДӘӘЛЕР.
20.30 Тодаргайы-биле.
20.45 «Санта-Барбара», т/с.
21.45 Баштайгы көрүштен ынакшыл.
22.30 Кежээкинин мендизи.
23.30 МЕДӘӘЛЕР.
00.00 Үезинде.
00.10 Ксюшаныынга.
00.45—02.09 «Луи — чаш уруг — хаан», уран-чечен фильм. 2-ги сериязы.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
ХАМААРЫШПАС ТВ канал

10.00 БӨГҮН ЭРТЕН.
13.05 «Донгун Уокер: техас-чы езугаар шиитке».
14.00 БӨГҮН ЭРТЕН.
14.15 Дог-шоу.
14.45 Ойнаар-кыстар.
15.00 «Доктор Куин—херээжен эмчи», сериал.
16.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
16.20 Эрги телевизор.
17.45 Телесадыг.
18.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.

«РОССИЯ» канал

18.05 Мультфильмнер.
18.25 Төнчү чок аян-чорук.
19.00 Дежурный кезек.
19.20 Национал эрге-ажык.

ХАМААРЫШПАС ТВ канал

20.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
20.20 «Сезам кудумчу».
20.50 «Сансет-Бичиниң ынакшылы болгаш чажыттары», т/с.
21.40 «Франконуң соонда Испания», барымдаалыг сериал.
22.10 Курлавыр.
22.20 Криминал.
22.30 «Бут бөмбүү» клуб.
23.00 БӨГҮН КЕЖЭЭ.
23.40 Хүннүн маадыры.
00.00 «Экстерминатор», уран-чечен фильм.
02.00 БӨГҮН КЕЖЭЭ.
02.45 «Доктор Куин, херээжен—эмчи», т/с.
03.35 МЕДӘӘЛЕР.
04.00 БӨГҮН ДҮН ОРТУЗУНДА.
04.25 Хамаарышпас ТВ-га спорт.
04.55—05.25 Фигурлуг чуцгулаашкын.

Среда

ДЕКАБРЬ 17
БИРГИ ПРОГРАММА
РНТ. БИРГИ канал

6.00 ЭРТЕНГИНИҢ МЕНДИЗИ.
9.00 МЕДӘӘЛЕР.
9.15 «Салгал дамчаан бачыт», сериал.
10.00 ТЕМА.
10.40 Дириг амытаннар аймаа.
11.20 Хуу библиотека.
11.25 Джентльмен-шоу.
12.00 МЕДӘӘЛЕР.
12.10—13.00 «Кады».
15.00 МЕДӘӘЛЕР.
15.20 «Курт-кымыскаяктар», м/с.
15.45 Тергиин өөнүктер.
16.10 Джунглиниң кыйгызы.
16.40 «Космоста полиция», фантастиктиг сериал.
17.05 Он алды харга чедир...
17.30 «Делегей дайыннарының чажыт архивтери», сериал.
18.00 МЕДӘӘЛЕР.
18.20 «Салгал дамчаан бачыт», сериал.
19.10 УЖУРАЖЫЛГА ШАГЫ.
19.35 Алдын дээш харамдыгыышкын.
20.10 КИЖИ БОЛГАШ ХООЙЛУ.
20.45 Тамчыктыг удунар, чаштар.
21.00 YE.
21.40 «Үш мушкетер», уран-чечен фильм.
23.50 Барымдаалыг детектив.
00.35—00.55 МЕДӘӘЛЕР.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
«РОССИЯ» канал

7.00 Мультфильмнер.
7.15 Акша кылыр чер.
7.30 МЕДӘӘЛЕР.
8.00 Дежурный кезек.
8.15 Медицина—силерге.
8.20 «Стронг» көргүзер.
8.25 Бизнес-эртен.
8.30 Православ шажын календары.
8.40 Боду режиссер.
9.10 Бараанларны — почта дамчыштыр.
9.15 Оон дээре болбас.
9.20 Национал эрге-ажык.
9.50 Бараанларны — почта дамчыштыр.
9.55 Почта садыы.
10.05 «Санта-Барбара», т/с.
11.00 МЕДӘӘЛЕР.
11.30 Перпендикулярлыг кино.
12.25 Федерация.
12.55 Графоман.
13.05 Акшалар.
13.25 Телескоп.
13.55 Шимчевес хөрөңги садыы.
14.00 МЕДӘӘЛЕР.
14.30 Автограф.
14.35 «ТИ-маркет».
14.45 «Ногаан херел», уран-чечен фильм.
16.30 Ук төөгүдер.
17.00 МЕДӘӘЛЕР.
17.35 «Чародей», ургуларга т/с.

«ТЫВА» канал

18.05 Баян-Ульгий аймактың Сенгил сумузунуң «Ак-Хем» ансамблиниң концерти.
18.50 МЕДӘӘЛЕР.
19.00 ЭВС.
19.20 Суурум бо-дур.
19.35 МЕДӘӘЛЕР.
19.45 Коллаж.

«РОССИЯ» канал

20.00 МЕДӘӘЛЕР.
20.30 «Санта-Барбара», т/с.
21.50 Кроссворд.
22.30 Кежээкинин мендизи.
23.30 МЕДӘӘЛЕР.
00.00 Үезинде.
00.05 НБА-ның дээре дээн оюннары.
00.45 «Дүн ортузунуң соонда», уран-чечен фильм.
02.10—03.20 Дириг коллекция.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
ХАМААРЫШПАС ТВ канал

10.00 БӨГҮН ЭРТЕН.
13.05 Делегейнин дээре дээн цирктери, 1-ги кезээ.
14.00 БӨГҮН ЭРТЕН.
14.15 Фигурлуг чунгулаашкын.
14.45 Кнопка.
15.00 Делегейниң дээре дээн цирктери. 2-ги кезээ.
16.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
16.20 «Кемниг херектер болгаш үүлгедиглер», уран-чечен фильм.
18.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.

«РОССИЯ» канал

18.05 Мультфильмнер.
18.25 Телеоюн.
19.00 Дежурный кезек.
19.20 Национал эрге-ажык.

ХАМААРЫШПАС ТВ канал

20.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
20.20 «Сезам кудумчу».
20.50 «Сансет-Бичиниң ынакшылы болгаш чажыттары», т/с.
21.40 «Франконуң соонда Испания», 5-ки сөөлгү сериязы.
22.10 Курлавыр.
22.20 Криминал.
22.30 «Бут бөмбүү» клуб.
23.00 БӨГҮН КЕЖЭЭ.
23.40 Хүннүн маадыры.
00.00 «Бөдүк эжишкилер», уран-чечен фильм.
02.00 БӨГҮН КЕЖЭЭ.
02.45 «Доктор Куин, херээжен-эмчи», т/с.
03.35 МЕДӘӘЛЕР.
04.00 БӨГҮН ДҮН ОРТУЗУНДА.
04.25—05.45 Улуг кижилерге кино.

Четверг

ДЕКАБРЬ 18
БИРГИ ПРОГРАММА
РНТ. БИРГИ канал

6.00 ЭРТЕНГИНИҢ МЕНДИЗИ.
9.00 МЕДӘӘЛЕР.
9.15 «Салгал дамчаан бачыт», сериал.
10.00 Чүү? Каяа? Кажан?
11.25 Чаптанчыг дириг амытаннар.
12.00 МЕДӘӘЛЕР.
12.10—13.00 «Кады».
15.00 МЕДӘӘЛЕР.
15.20 «Джонни Квестиң кайгамчыктыг ужуралдары», мультсериал.
15.40 Тергиин өөнүктер.
16.10 Лего-го.
16.35 «Космоста полиция», фантастиктиг сериал.
17.05 Он алды харга чедир...
17.30 «Делегей дайыннарының чажыт архивтери», сериал.
18.00 МЕДӘӘЛЕР.
18.20 «Салгал дамчаан бачыт», сериал.
19.10 УЖУРАЖЫЛГА ШАГЫ.
19.35 Чаптанчыг дириг амытаннар.
20.05 «Чидиргенин дилеп тывар дээш». Бэтт Дэвис.
20.45 Тамчыктыг удунар, чаштар.
21.00 YE.
21.40 «Кажан ыыштар улуг турда», уран-чечен фильм.
13.35 «Каскадерлар...», сериал.
00.05—00.30 МЕДӘӘЛЕР.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
«РОССИЯ» канал

7.00 Мультфильмнер.
7.15 Акша кылыр чер.
7.30 МЕДӘӘЛЕР.
8.00 Дежурный кезек.
8.15 Медицина—силерге.
8.20 «Стронг» көргүзер.
8.25 Бизнес-эртен.
8.30 Православ шажын календары.
8.40 Кроссворд.
9.10 Бараанларны — почта дамчыштыр.
10.05 «Санта-Барбара», т/с.
11.00 МЕДӘӘЛЕР.
11.30 Эрги квартира.
12.25 Кижилер болгаш акшалар.
12.50 Графоман.
13.05 Акшалар.
13.25 Ийи аңгы көрүш.
13.55 Шимчевес хөрөңги садыы.
14.00 МЕДӘӘЛЕР.
14.30 Автограф.
14.35 «ТИ-маркет».
14.40 «Дөрбелчин», уран-чечен фильм.
16.00 Россияның алдын картаазы.
16.30 Мультфильм.
17.00 МЕДӘӘЛЕР.
17.35 «Чародей», ургуларга т/с.

«ТЫВА» канал

18.05 «Галерея». Цирк артизи Аракчаа Хертек.
18.35 МЕДӘӘЛЕР.
18.45 Хөгжүмүүр байыр.
19.15 Эзир чуртунуң хөөннери.
19.40 МЕДӘӘЛЕР.
19.50 Коллаж.
20.00 МЕДӘӘЛЕР.
20.30 Тодаргайы-биле.
20.45 «Санта-Барбара», т/с.
21.45 Шыдаар-дыр бе?
22.25 Хоккей.
23.30 МЕДӘӘЛЕР.
00.00 Үезинде.
00.15 Хоккей.
01.00—01.42 «Обломов» кафе.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
ХАМААРЫШПАС ТВ канал

10.00 БӨГҮН ЭРТЕН.
13.05 «Донгун Уокер: техас-чы езугаар шиитке», сериал.
14.00 БӨГҮН ЭРТЕН.
14.15 «Доктор Куин, херээжен-эмчи», т/с.
16.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
16.20 Эрги телевизор.
17.45 Телесадыг.
18.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
18.05 Мультфильмнер.
18.30 Телеавтошоу.
19.05 Дежурный кезек.
19.25 Национал эрге-ажык.

ХАМААРЫШПАС ТВ канал

20.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
20.20 «Сезам кудумчу».
20.50 «Сансет-Бичиниң ынакшылы болгаш чажыттары», т/с.
21.40 «ХХ вектин эң улуг кемниг херектери», 1-ги сериязы.
22.10 Курлавыр.
22.20 Криминал.
22.30 «Хоккей» клуб.
23.00 БӨГҮН КЕЖЭЭ.
23.40 Хүннүн маадыры.
00.00 «Киллер», уран-чечен фильм.
02.00 БӨГҮН КЕЖЭЭ.
02.45 «Доктор Куин, херээжен-эмчи», т/с.
03.35 МЕДӘӘЛЕР.
04.00 БӨГҮН ДҮН ОРТУЗУНДА.
04.25 Баскетбол.
04.40 Америк бут бөмбүү. Маргылдаалар доңчулалы.
04.50—06.35 Улуг кижилерге кино.

Пятница

БИРГИ ПРОГРАММА
РНТ. БИРГИ канал

6.00 ЭРТЕНГИНИҢ МЕНДИЗИ.
9.00 МЕДӘӘЛЕР.
9.15 «Салгал дамчаан бачыт», сериал.
10.10 Аян-чорукчулар клуву.
10.55 Смак.
11.15 Хуу библиотека.
11.25 Ойна-ла, гармонь.
12.00 МЕДӘӘЛЕР.
12.10—13.00 «Кады».
15.00 МЕДӘӘЛЕР.
15.20 Фильм-тоол.
16.35 «Сезам кудумчу».
17.00 «50х50».
17.30 «Делегей дайыннарының чажыт архивтери», сериал.
18.00 МЕДӘӘЛЕР.
18.20 «Салгал дамчаан бачыт», сериал.
19.15 Кадыкшыл.
19.45 Хуулгаазыннар шөлү.
20.45 Тамчыктыг удунар, чаштар.
21.00 YE.
21.40 «Чердачок Фруттис».
22.15 «Эн-не кажар арга-биле үүлгеткен кемниг херек», детектив.
00.10 Көрүш.
01.00 МЕДӘӘЛЕР.
01.25—03.10 «Хэммет», уран-чечен фильм.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
«РОССИЯ» канал

7.00 Мультфильмнер.
7.15 Акша кылыр чер.
7.30 МЕДӘӘЛЕР.
8.00 Дежурный кезек.
8.15 Кадыкшыл дээш.
8.20 «Стронг» көргүзер.
8.25 Бизнес-эртен.
8.30 Православ шажын календары.
8.35 Хоккей. Хүн демдеглели.
8.50 «Ле Монти».
9.00 Демдеглей көрүп ал.
9.10 Бараанларны — почта дамчыштыр.
9.15 Оон дээре болбас.
9.20 Национал эрге-ажык.
9.50 Садыг бажыңы.
9.55 Бараанларны — почта дамчыштыр.
10.05 «Санта-Барбара», т/с.
11.00 МЕДӘӘЛЕР.
11.30 Аншлаг болгаш К°.
12.25 «Кызыл дептер».
12.55 Графоман.
13.05 Акшалар.
13.25 Чаа бешки дугуй.
13.55 Шимчевес хөрөңги садыы.
14.00 МЕДӘӘЛЕР.
14.30 Уран-чечен фильм.
16.30 Парламентарий.
17.00 МЕДӘӘЛЕР.

«ТЫВА» канал

18.05 «Эдит биле Марсель», телешин.
18.35 МЕДӘӘЛЕР.
18.45 Халдавыр.
19.05 Бүзүрелди чедип алыр дээш.
19.30 ТЫВА ЧЕРДЕ.
19.50 Коллаж.

«РОССИЯ» канал

20.00 МЕДӘӘЛЕР.
20.30 Тодаргайы-биле.
20.45 «Санта-Барбара», т/с.
21.50 Боду режиссер.
22.30 Кежээкинин мендизи.
23.30 МЕДӘӘЛЕР.
00.00 Үезинде.
00.10 Хоккей.
01.40 Концерт.
02.50—03.25 Подиум.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
ХАМААРЫШПАС ТВ канал

10.00 БӨГҮН ЭРТЕН.
13.05 «Донгун Уокер: техас-чы езугаар шиитке», т/с.
14.00 БӨГҮН ЭРТЕН.
14.15 Дозуг.
15.00 «Доктор Куин, херээжен-эмчи», сериал.
16.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
16.20 Эрги телевизор.
17.30 «Ч» ye.
17.35 «Чародей», ургуларга т/с.
18.05 Хоккей. Хүн демдеглели.
18.25 Москва-дыр.
19.00 Дежурный кезек.
19.20 Национал эрге-ажык.
20.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
20.20 «Сансет-Бичиниң ынакшылы болгаш чажыттары», т/с.
21.40 «ХХ вектин эң улуг кемниг херектери», 2-ги сериязы.
22.10 Курлавыр.
22.20 Криминал.
22.30 «Бут бөмбүү» клуб.
23.00 БӨГҮН КЕЖЭЭ.
23.40 Хүннүн маадыры.
00.00 «Тарымал тооруктар», уран-чечен фильм.
02.00 БӨГҮН КЕЖЭЭ.
02.45 «Доктор Куин, херээжен-эмчи», телесериалды сөөлгү сериязы.
03.35 МЕДӘӘЛЕР.
04.00 Александр Герасимов-биле дүн ортузунда.
00.30 Телеоюн.
05.30—07.00 Делегейниң эрттиктиг шоузу.

Суббота

БИРГИ ПРОГРАММА
РНТ. БИРГИ канал

7.40 «Чекист дугайында тоожу», уран-чечен фильм.
9.10 «Ерш».
9.35 Лотто-миллион.
9.45 Лама сөзү.
10.00 МЕДӘӘЛЕР.
10.10 Хуу библиотека.
10.30 Эртенги почта.
11.05 Каламбур.
11.40 Смак.
12.00 «Бир чуруктуң төөгүзү».
12.25 «Арттар ындында дайын».
12.55 «Капитанны канчаар ашак кылып алырыл?», уран-чечен фильм.
14.30 Та бүзүренер, та бүзүревенер.
15.00 МЕДӘӘЛЕР.
15.20 «Мээн өг-бүлем».
16.00 Концерт, 1-ги кезээ.
16.30 Дириг амытаннар аймаа.
17.10 «Ол мынчаар болган».
17.55 МЕДӘӘЛЕР.
18.15 Аялганы тып көрем.
18.40 Агаар.
18.50 «Спрут-2». т/с.
20.10 Джентльмен-шоу.
20.45 Тамчыктыг удунар, чаштар.
21.00 YE.
21.35 Чүү? Каяа? Кажан?
23.10—00.25 «Өттүүнкүү». уран-чечен фильм.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
«РОССИЯ» канал

7.30 Эртенги экспресс.
8.25 «Мак болгаш Матли», т/с.
8.45 Мультфильм.
9.00 Чурттап билир херек.
9.15 Телеоюн.
9.40 «Эртенгиниң мендизи-биле, чурт!
10.30 Шупту-ла улус ынча дижир.
11.00 МЕДӘӘЛЕР.
11.20 Россияның орудтарынга.
11.35 Тараачынның чартык хүнү.
12.00 Федерация.
12.25 Мультфильмнер.
12.40 «А менээ ынак сен бе?», т/с.
13.30 Парламентиден медээлер.
14.00 МЕДӘӘЛЕР.
14.30 Ийи аңгы көрүш.
14.55 Телескоп.
15.25 Чаа бешки дугуй.
15.50 Уткуштур.
16.05 Силерниң кады ажылдажылгаңар.
16.20 Хоккей. Хүн демдеглели.
16.30 Ном саңы.
17.00 Делегей байдалынын дугайында.
17.15 Эрги квартира.
18.20 Шуут чажыт.
19.20 Хоорайжыгаш.
20.00 МЕДӘӘЛЕР.
20.30 «Чымыштыг неделя», уран-чечен фильм.
22.15 Хоккей Хүн демдеглели.
00.00 Маргылдаа.
00.55 Телеоюн.
01.50—02.25 «А» программа.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
ХАМААРЫШПАС ТВ канал

12.00 Уран-чечен фильм.
13.05 Мультфильм.
13.30 «Даг чурттуг кижи», мультсериал.
14.00 БӨГҮН ЭРТЕН.
14.10 ИТОГО.
14.30 Телеоюн.
15.00 «Геракльдың элдептиг ужуралдары» т/с.
15.45 Хүртүден ыранар.
16.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
16.15 Телеоюн.
16.45 Криминал.
17.00 Хоккей.
19.30 «Каролина Нью-Йорк та», т/с.
20.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
20.15 «Намедни-62».
21.00 «Брайдсхедке дедир ээп келгени». т/с.
22.00 Дог-шоу.
22.30 Хүннүн маадыры.
23.00 БӨГҮН КЕЖЭЭ.
23.35 «Кезээде». уран-чечен фильм (АКШ).
01.45 Ойнаар-кыстар.
02.00 БӨГҮН КЕЖЭЭ.
02.50 Дозуг.
03.45 Чевегниң хөөрем чугаалары», улуг кижилерге мультфильм.

Воскресенье

ДЕКАБРЬ 21
БИРГИ ПРОГРАММА
РНТ. БИРГИ канал

7.30 «Сегиржип алыышкын», уран-чечен фильм.
9.10 Мультфейерверк.
9.50 «Спортлото».
10.00 МЕДӘӘЛЕР.
10.10 Орук демдеглелдери эвес үүлдер.
10.30 Дөгерези бажында барда.
11.10 Эртенги сылдыс.
12.00 Россияга бараан болуп тур мен.
12.30 Ойна-ла, гармонь.
13.00 «Сельский час», т/ж.
13.25 Кустонуң командазының суг адаанга аян-чоруу.
14.20 Каткы-хөг панорамазы.
15.00 МЕДӘӘЛЕР.
15.15 Аян-чорукчулар клуву.
16.00 Концерт. 2-ги кезээ.
17.15 «Ак дойду» клуву.
18.05 «Гений», уран-чечен фильм.
20.55 Киночарлал.
21.00 YE.
21.55 «Миллионер кижини канчаар ашак кылып алыры», уран-чечен фильм.
23.55 Музыкаже чалалга.
00.25 МЕДӘӘЛЕР.
00.50—02.50 «Белдир черде шагдаа», детектив.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
«РОССИЯ» канал

7.30 Эртенги экспресс.
8.25 «Мак болгаш Матли», т/с.
8.50 Мультфильм.
9.00 Даңгырак.
9.25 Чаа Россия.
9.40 Дириг амытаннар дугайында чугаалар.
10.10 Эртенгиниң мендизи-биле, чурт!
11.00 МЕДӘӘЛЕР.
11.25 Кижилер болгаш акшалар.
11.55 Мультфильм.
12.10 «Космодром», т/с.
13.05 Парламент шагы.
14.00 МЕДӘӘЛЕР.
15.00 «Аладдин», т/с.
16.00 Судал.
16.25 Хостуг хүреш.
16.55 Довгань-шоу.
17.25 Концерт.
19.00 Көрүш.
20.00 Орус лото.
20.40 Бараанларны — почта дамчыштыр.
20.55 Москваның делегейниң хоккей маргылдаазы. Спорттуң «Лужники» ордузундан дамчыдылга.
23.25 Аншлаг болгаш К°.
00.25 Делегей хоорайларының дүнеки амыдыралы. Лондон.
00.55—01.52 «Уловка-22».

ҮШКҮ ПРОГРАММА
ХАМААРЫШПАС ТВ канал

12.00 «Ногаан фургон», уран-чечен фильм.
13.25 «Даг чурттуг кижи», м/с.
14.00 БӨГҮН ЭРТЕН.
14.15 Хүннүң медээлери.
14.30 Телеоюн.
15.00 «Геракльдың кайгамчыктыг аян-чоруктары», т/с.
15.45 От винта.
16.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
16.15 Полицейжилерниң чымыштыг ижи.
16.30 Бут бөмбүүнүң үези.
17.00 «Тургузу мунуп каапкан аттарны боолап кааптар, ындыг ийик бе?», уран-чечен фильм (АКШ).
19.00 Телеоюн.
19.30 Маски-шоу.
20.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
20.15 Чаштарның чугаалары.
20.45 «Котовасия», т/с.
21.00 «Брайдсхедке дедир ээп келгени», т/с.
22.00 ИТОГИ.
22.35 «Дээрге туттурганнар», уран-чечен фильм.
01.00 ИТОГИ.

Спорт, спорт

АК ОРУКТУГ БОЛЗУН!

Бо чылдың декабрь 6-7 хүннеринде Кызыл хоорайның башкы училищезинин спорт залынга хол бөмбүүнге «Төрээн кожуунум-97» маргылдаа эрткен. Ниитизи-биле 8 кожуунның командалары киришкен.

Чүге «Төрээн кожуунум» деп адаанын дизе — хол бөмбүкчүлери шыырак командаларын чаргаш, төрээн кожууну дээш тус-тузунда ойнаар солун чаартылга-дыр. Чартык финалдардан эгелеп көрүштүг, чидиг демиселдиг чараш оюннарны көрүкчүлер соткил ханып сонуургаан. Барыын-Хемчик Бай-Тайганы, Өвүр Чеди-Хөл ойнакчыларын тус-тузунда тиилээш, кол шаннал дээш түннел оюнга ойнаар эргени чаалап алганнар. Чеди-хөлчүлер чидиг демиселдин түннелинде, үшкү шанналдыг черге төлептиг болганнар.

Ойнакчыларнын-даа, көрүкчүлернин-даа хей-аъдын хайныктырган түннел оюнга маргылдаага тиилээр ужурлуг (фаворит) Барыын-Хемчик ойнакчылары шиитпирлиг үшкү партияга удурланыкчыларын 14:9 санга мурнап тургаш, хенертен оюнун суларадып, Өвүр кожуунну аныяк ойнакчыларынга уттурупкан.

4-кү чер — Бай-Тайга акша шанналы, вымпелдер, өөнүг чурук кааскалгалыг фотоальбомга, 3-кү чер Чеди-Хөл хой, акша шанналынга, 2-ги чер — Барыын-Хемчик хой, акша шанналынга, 1-ги чер Өвүр шилчип чоруур кубок, хой, акша шанналынга тус-тузунда төлептиг болганнар. Эң эки камгалакчы — Өвүрден Саая Кара-оол, халдакчы — Чеди-Хөлден Ооржак Эрес, көдүрүкчү — Бай-Тайгадан Куулар Сергей тускай шанналдарга төлептиг болганнар.

Альберт ХОМУШКУ.

ЧАРЛАЛДАР САМБЫРАЗЫ

СЕТКҮҮЛ—ОЙНААШКЫННЫГ

«Улуг-Хем» сеткүүлүнүң редакциязы Чаа чылга болгаш 1998 чылдың Шагаа байырлалынга уткуштур номчукчуларга **солун белек** кылдыр

ОЙНААШКЫННЫГ СЕТКҮҮЛ ТАРАДЫЛГАЗЫН

эгелээн. Ол журналдар сан-чурагай болгаш код (хураангай) демдектерлиг.

Декабрь 24-те

УЛУСЧУ ЧОГААДЫЛГА ТӨВҮНГЕ болгаш **ТЕЛЕКӨРҮЛДЕ** дамчыштыр **ЧОГААЛ КЕЖЭЭЛЕРИНГЕ**

ойнаашкынны эрттирер.

Ынчан көстүп келген тираж-биле баш удур садып алган журналдарны дүүштүрүп тургаш, чүү ойнап алган азы ойнап албаанынарны биле бээр силер.

Шампанское, Чаа чылдың халас чагыдылгазы (1 сеткүүл), тоннук торгу (5 м), кадактар, чонар-даштан кылган суй белек, аудио-, видеокассеталар, коробка ишти шоколадтар, ховар номнар, 50 мун рубль база оон-даа өске солун белектер таваржып болур.

КОЛ НЕГЕЛДЕ: элээн каш ангы-ангы журналдарның иштин ажытпайн чыткаш, бирээ азы элээн кашты шилип садып алыр (1992-97 чылдарның үндүрүлгелери ойнаашкында кирген).

Сеткүүлдерни редакцияның бодундан **(Щетинкин-Кравченко, 57, 1-ги каът, тел: 3-34-60)** база садып ап болур. **Бирээниң өртээ 5 мун рубль.**

САДЫП АЛЫҢАР

Кылайтыр хоюглап каан, 5 секциялыг стенканы 2 млн. рубльге садып тур мен. Өскээр-даа садыглажып болур. Тел. 2-42-97, 3-71-23.

АРЕНДАГА

Чартык чыл хүүсаада түр чүрүттөлга **оран-савазын арендага дужаап тур.** Төлевири баш бурунгаар. Айтырар чери: Р. Зорге кудумчузу, 3—2.

ДЕМДЕГЛЕП ТУРАР

Россия Федерациязының Пенсия фондузунун Тыва Республикада салбыры күрүненин пенсия камгаладылгазының системазында хуузунда (персонифицированный) учет камгалаттырган кижилернин даңзызын **1997 ЧЫЛДЫҢ ДЕКАБРЬ 1-ДЕН** эгелеп демдеглеп турар.

Адрези: Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу, бажың 18.

ЧИТКЕНИН БАРЫМДААЛААШ

Уран чүүл училищезинин 1996 чылда Валентин Очур-оолович Оюнга тывысканы **УФ-I сериялыг, 185317** дугаарлыг, демдеглээн дугаары 1628 **дипломнуң** читкенин барымдаалааш, ону **күш чок деп** санаар.

Тыва Республиканың Юстиция яамызы, Дээди суд, судьялар чөвүлели болгаш судьяларның квалификастыг коллегиязы республиканың хоочун судьязы
Сергей Базыр-оолович ХОВАЛЫГНЫҢ
48 харлап бар чорааш, элекке мөчээнин хараадал-биле дыңнатпышаан, ооң төрелдеринге болгаш яоок кижилериге ханы кажыыдалды илередип тур.

Кызыл хоорай, Красноармейская, 100, индекс 667000.

ТУРГУЗУКЧУЛАРЫ: Тыва Республиканың Чазаа болгаш «Шын» солун редакциязының коллективи.

Кол редактор Василий ХОМУШКУ.

РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕГИЯЗЫ: Вера КУУЛАР (кол редакторнуң оралакчызы), Күстүгүр САТ (харыысалгалыг секретарь), Галина МАСПЫК-ООЛ (килдис эргелекчизи), Арапчор ОКСУР (килдис редактору).

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:
Кол редактор — 3-43-34; келген кижилер хүлээп алыр чер — 3-33-91; кол редакторнуң оралакчызы — 3-33-91; секретариат — 3-36-82.

КИЛДИСТЕР: Чазактын ажыл-чорудулгазы-биле харылзаа тудар килдис — 3-33-91, 3-34-98, экономиктиг өскертилгелер болгаш социал амыдыралы — 3-34-49; медээлер албаны — 3-39-15; чагаалар болгаш чагыдылга — 3-39-03; Бухгалтерия — 3-41-23; Корректорлар — 3-41-16.

Солун неделяда 3 катап үнер.

Хемчээли 2 парламал ама.

Тиражы 4742.

Чагыг 381.

Агар саны: КБ «Тыва кредит» № 363406.
корр. сч. 700161629 МФО 049304729 ИНН — 1701008465.

Солун Россия Федерациязының Парлалга болгаш массалыг информация чепсектериниң галавы-биле хоойлужудулгазының чорудулгазынга контроль болгаш бүрүткелиниң Тыва дет каар эргелелиге бүрүткеттинген.
Бүрүткеттирген дугаары — Т 00007
Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның гуружу-биле дүүшпейн барып болур. Айытынган саннары болгаш өске-даа фактылары, дыннадыглары дээш авторлар боттары харыылаар.